

## ***BILTSE MILITAIRE MONUMENTEN IN TEKST*** **DE BILT, IN DE KRONIEKEN VAN LAAT MIDDELEEUWSE BEWONERS VAN GELDERLAND EN HOLLAND**

Dr. Anne Doedens

Iedere plaats heeft zijn monumenten in ons land. Er zijn ook essentiële 'oudheden' in tekst. Zoals de Mathilde-oorkonde in De Bilt. De hierna genoemde bronnen – van belang voor de Biltse geschiedenis – zijn vindplaatsen van zulke Biltse monumenten in tekst. Ze zijn van belang omdat het hier niet gaat over Franstalige bronnen, afkomstig 'van over de grenzen'. Dat wil zeggen dat het hier gaat om teksten afkomstig uit het gebied dat later Nederland gaat heten. De schrijvers leefden relatief dichtbij de plaatsen die zij beschreven en zij zullen veel uit de eerste hand vernomen hebben. Het gaat voor De Bilt om twee bronnen. Ik geef uit deze bronnen een paar citaten, want het in zijn geheel opnemen van de werkelijke tekstomvang (in origineel en vertaling) zou voor De Biltse Grift te omvangrijk zijn. De teksten zijn overigens in hun geheel zeer de moeite waard. Opvallend is, dat alle keren dat De Bilt in deze bronnen voorkomt, het over oorlog en geweld gaat. In de meeste gevallen, gaat het om militaire operaties.

Dat laatste drukt ons met de neus op het feit

dat onze gemeente belangrijk militair gebied was. Niet alleen in de negentiende eeuw. Immers vanaf 1815 werd de stad Utrecht binnen de Hollandse Waterlinie gebracht. Daarna kwamen de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie op en bij ons gebied tot stand (De Bilt, Ruigenhoek, Blauwkapel, Voordorp).

Deze militaire functie van ons gebied was uitdrukkelijk al aanwezig vanaf de veertiende eeuw. Op 19 juli 1348 vond in de buurt van Hollandsche Rading al een veldslag plaats tussen de troepen van de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht:

*„tusschen [de Hollanders] en die van 't Stigt, [is], op eene vlakte, Lopers genaamd ... een slag voorgevallen ... waar in die van Eemnes, zig onder een Hollandschen Hoofdman begeeven hebbende, dapperlyk tegen de Bisschophyken vogten, doch eindelyk het nederspit delfden.” (Uit: de Tegenwoordige Staat van Utrecht, Amsterdam, 1772.)*

**D**at derde principael deel des sege  
 voerdighe cronijcs neempe hinc  
 beghinset vanden iaer os heren  
 duysent uij hondert en driender-  
 tich den moghenden hertoge phillips van  
 bourgondien besittende tgraecscap vā he-  
 negouwen van hollant en zeland tot den  
 iaer van vijftien hondert ende seftien.

¶ Vanden moghenden hertoge phillips van bourgondien hertoghe ians soen dpe  
 erui. graue van hollant zeland en vrieslant. ¶ Darn. capitel.

**P**hillipo die eerste vander na-  
 men hertoghe ians soen van  
 bourgondie is geworden ouer-  
 mitro vrien resignacie en ouergeuunge  
 vrouwe iacobe van beyeren ic. en ghe-  
 maect die erui. graue vā henegouwen  
 hollant zeland en vrieslant wā hū was  
 een warachtich erfgenaem en dpe naeste  
 vā blorde also wel vā vād als moders  
 wegen wā hertoghe. ¶ Bourgongen.

get in vā bourgō  
 dien hertoghe phil-  
 lips vād en vād  
 die in hertoghe van  
 bourg. vrouwe iac-  
 obe moech waren  
 suster en blode en  
 o. vā hertoghe ian-  
 ge millem vā beye-  
 re v. vrouwe iacobe vād en vrouwe mar-  
 griete hertoghe phillipo moech wā oer  
 suster en blode. aldus soe was hi dpe  
 naeste erfgenaem vā vād en moech dpe  
 vrouwe iacoba doe ter mē leuende had  
 de en dese resignacie en huldige gesce-  
 de indē iaer os herē m. cccc. en cxxv.

Hertoghe phillipo was in sine daghen seer excellent gheceert ende ontfien ende seer  
 machtych heer en prince was vā v. landscappen hertoghe van bourgondien van



¶ Vlaender.



¶ Hen.



¶ Dordrecht.



Volgens een lokaal goed bekende historicus moeten we de plaats van handeling uitdrukkelijk bij Hollandsche Rading zoeken. (A.J. Maris, *Eemnes*, Utrecht, 1947.)

Daarnaast is er uiteraard de al veelvuldig beschreven Slag bij Westbroek in december 1481. (O.m.: A. Doedens, *Veel in weinig. De slag bij Westbroek en de muurschilderingen als brandpunt van een geschiedenis van het Noorderpark* en W. van Schaik, *Boeren, Soldaten, Heiligen*, Groenekan, 1996.)

Maar terug naar het begin: dit artikel gaat vooral over onbekende teksten over de laatmiddeleeuwse militaire geschiedenis van De Bilt, militaire Biltse 'monumenten in tekst'. Twee bronnen dus.

### I De Gelderse Kroniek van 1465: De Bilt verbrand

#### **Over de kroniek**

In 1465 verschijnt een kroniek over de geschiedenis van Gelre, geschreven door Willem van Berchen. (*De Gelderse kroniek van Willem van Berchen*, ed. A.J. de Mooy, Arnhem 1950; Berchen, W. van, *De nobili principatu Gelrie et eius origine*, ed. L.A.J.W. Sloet van de Beele. Den Haag 1870.)

#### **Over de auteur**

Willem van Berchen was een vijftiende-eeuwse Nijmeegse kanunnik. Terwijl de hierna genoemde Aurelius – schrijver van de andere bron – een tijdgenoot was van Erasmus, leefde Van Berchen een of twee generaties eerder. Zijn werk is van aanzienlijk belang voor de middeleeuwse geschiedenis van Gelderland en Nijmegen. Aangezien echter de laatmiddeleeuwse twisten, die we hier aanduiden met de Hoekse en Kabeljauwse twisten, zich niet aan gewestelijke grenzen hielden, geeft Van Berchen ook informatie over de bemoeienissen van de Gelderse hertogen met het Sticht. Tweemaal komt De Bilt voor in Van Berchens Kroniek. In ieder geval blijkt uit de uit het Latijn de vertaalde fragmenten de militaire betekenis van het Biltse gebied.

#### **Over het jaar 1372**

*Willem van Gulik verbrandt onder meer De Bilt*. Uit:: *De Gelderse Kroniek van Willem van Berchen* (druk 1950):

„In het jaar onzes Heeren rukte Willem van Kleef met de Bronkhorsten met geweld naar het bisdom Utrecht op en verbrandde Amerongen, Doorn, Zeist en De Bilt.”<sup>1</sup>

[Willem van Kleef was hertog van Gelre van

1383 tot 1402. De Gelderse variant van de Hoekse en Kabeljauwse twisten was de strijd tussen Bronkhorsten en Hekerens.]

### **Over het jaar 1421**

*Jacob van Gaesbeeck verbrandt en plundert De Bilt.*

„... in die tijd (oktober 1421) richtte Jacob van Gaesbeeck met de Geldersen en de met hen verenigde Utrechtenaren veel schade aan, want hij verwoestte met brandstichting en roof Gerlandia [De Geer of Vreeland] en het voor de Utrechtse stadspoorten liggende De Bilt.”<sup>2</sup> [Jacob van Gaesbeeck, was heer van Abcoude, van Putten en van Stryen. Hij was een zeer aanzienlijk edele met bezittingen in Holland en Brabant; een van de krijgsheren tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten.]

II De Divisiekroniek van 1517 en De Bilt/Westbroek [ed: Karin Tilmans. Amsterdam 2003]

### **Over het boek en de eerste druk**

De divisiekroniek heet eigenlijk: *Die cronymcke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant beghinnende van Adams tiden tot die geboorte ons heren Jhesu, voertgaende tot den iare M.CCCCC ende XVII.* Hij bevat voor een groot

deel originele geschiedschrijving, die voor zover we weten niet terug gaat op een eerder geschreven kroniek. De *Cronymcke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant* verscheen volgens het drukkerscolofon op 18 augustus 1517 in Leiden. Het boek was eeuwenlang de enige populaire vaderlandse geschiedenis.

### **Over de auteur**

Cornelius Gerardi, of eigenlijk Cornelis Geritsz. of Gherytsz. van Gouda was beter bekend onder zijn naam als geleerde: Cornelius Aurelius. Hij werd rond 1460 in Gouda geboren en was een tijdgenoot van Erasmus. Aurelius studeerde – na leerling te zijn geweest van de Lebuinusschool in Deventer – 'artes', onder meer aan de universiteit te Keulen. In Parijs behaalde hij in 1485 de magistertitel. Terug in Holland werd Aurelius regulier kanunnik van de Augustijner orde. Tot zijn dood op 8 augustus 1531 was hij kloosterling in het Windesheimer klooster Eemstein bij Dordrecht.

### **Over de drukker**

Op 9 oktober 1516 had Jan Seversz door middel van een privilege van Karel V de garantie gekregen dat door geen andere drukker in Holland, Brabant of Vlaanderen een *Cronymcke van Hollandt* mocht worden uitgegeven, mits hij



het werk binnen vier jaar werkelijk in druk gaf.

### **Over de in de divisiekroniek opgenomen feiten over De Bilt en Westbroek**

Pagina's lang wijdt de divisiekroniek uit over de moord op Bilts grondgebied in 1457 en de gevolgen daarvan, zoals ik die al eerder beschreef in *De Biltse Grift*, (14<sup>e</sup> jaargang p. 74)

Een moord die ook weer thuis hoort in de geschiedenis van de Hoekse en Kabeljauwse twisten, evenals de slag bij Westbroek van 1481. In de kroniek komt deze laatste slag uitvoerig – voor het eerst in de 'eigen' middelnederlandse weergave – aan bod. Daarnaast treft men in de divisiekroniek weer vier nieuwe gevallen waarbij de militaire betekenis van De Bilt naar voren komt.

De doodslag op drie Haarlemse notabelen door Walraven van Brederode.

„In het jaar 1457 werd door de stad Haarlem besloten dat burgemeester Claas van Yperen, schepen Gerrit van Noordwijk en de stadssecretaris Willem Paeds naar Amersfoort zouden gaan om de bisschop te dwingen de accijnzen en tolgelden te betalen, die de geestelijkheid aan de stad Haarlem verschuldigd was. Zittende op een wagen in de buurt van

Utrecht in De Bilt komende, zie, daar kwam Walraven, de bastaard van Brederode, met zijn gezelschap aangereden en sloeg hen dood.”<sup>3</sup>

### **Over het jaar 1458**

Over de verbranding van een deel van De Bilt door de 'Bastaard van Bourgondië' leest men: „... kwam Anton, de bastaard van Bourgondië, de broer van bisschop David, met 1000 paarden naar het Sticht Utrecht om zijn broer te helpen ... [hij] kwam met zijn gehele legermacht naar De Bilt en verbrandde daar sommige huizen.”<sup>4</sup>

### **Over het jaar 1481**

De Slag bij Westbroek (in de divisiekroniek voor het eerst in het middelnederlands beschreven).

„Daar ontstond een hevig krijgsgewoel, want zij [d.w.z. de burgers van Utrecht en hun helpers] werden van voren en van achteren fel aangevallen. Zij vielen uiteen, de ene hierheen en de andere daarheen wegluchtende over het land. Want land en water waren beide even hard bevroren. Zij werden achtervolgd tot aan de poorten van Utrecht. Er sneuvelden meer dan 1000 burgers van de stad, wat grote onrust en rumoer in de stad te weeg bracht. ... Er werden er 100 gevangen genomen, die naar Amsterdam

werden gebracht. Op hen werd een hoge afkoopsom gesteld.<sup>5</sup>

### **Over het jaar 1483**

Het beleg van de stad Utrecht vanaf Bilts gebied begonnen door troepen die bisschop David van Bourgondië kwamen helpen. „Toen de bisschop in Amersfoort gevangen zat, bezetten de steden van Holland de sloten en kastelen van Abcoude en Vreeland en Cronenburch met veel soldaten ... De Hollandse steden zonden ook aanzienlijke gezanten naar hertog Maximiliaan (de latere Duitse keizer) met het verzoek of hij naar Holland wilde komen om heer David, de bisschop van Utrecht, te bevrijden uit de gevangenis en de Stichtenaren te bedwingen en een eind te maken aan hun rebellie. Dat beloofde hij en hij zond een aanzienlijke legermacht. Als zijn vertegenwoordiger benoemde hij heer Philips van Ravestein ... Op de achttiende dag van juni kwam deze met 16000 (?) man naar het klooster Oudwijk buiten de stad, bij De Bilt en begon het beleg van de stad Utrecht met een grote macht.”<sup>6</sup>

### **Over het jaar 1505**

De aanwezigheid van de agressieve Geldersen bij de stad Utrecht, op Bilts gebied.

„In het begin van het jaar 1505 waren de Geldersen naar Hilversum in het Gooi gekomen en staken de brand in dat dorp. Maar omdat de inwoners al hun goederen in veiligheid gebracht hadden en de mannen weggelopen waren, konden ze niemand vangen of iets van waarde bemachtigen. In die tijd was de hertog van Gelre gelegerd buiten de stad Utrecht in De Bilt en hij had ongeveer 2000 soldaten bij zich.”<sup>7</sup>

### **Over het jaar 1512**

Idem, wederom mislukte aanslag vanaf Bilts gebied.

„Op het eind van dit jaar kwamen de Geldersen met 1100 man voor Amsterdam en verbrandden de schepen en deden grote schade. Daarna trok de ene helft naar De Bilt en de andere helft bleef in het Karthuizer klooster buiten Utrecht. De heer Van Wassenaer hoorde dit en verzamelde sommige aanvoerders, die samen beschikten over 400 soldaten, en hij verdreef de Geldersen uit het Karthuizer klooster. Deze verjaagde Geldersen verzamelden zich met de andere helft die in De Bilt gelegerd was en met andere hulptroepen en namen op de morgen van de heilige kerstdag de heer van Wassenaer met veel van de zijnen gevangen.”<sup>8</sup>

Die xxx. duisde.

om getrouwt te worden met hertogin katherine coninc so wert hi vādē coninc lodewijc d'vij. die doe meylanē in hadde en vādē venechianē die mit malcaderē alliee en vō bangē

Maximiliaen.



maect hadde so crachtelike weestacn d' hi d' niet volbrē gen en mochte sonē grote vloestoringe daer om te geschiēnt so hi sū beste ghebacn hadde omme te romen te comē cōfentē de hē die paetus iulius d'yc v. dat hi hem scrūē mochte geboren heyser vā romen. Dese hoerē gebo: en en doer lichte vōst maximiliaen geroē heyser vā romē herse binnē sūē inden vele oerlogen en sūden geschadē coninc vā hongarieu vā bemē in palen en lombardien in v. anre in vlaenderen in hollan. wat stiche vā wrecht tegen dē twisken en in hoethoepstau die te lang soude v. allen hier te scrūē wat hi hier in desen nēd d'upstichtē landē bedienē en gebaen heeft salmē efo deels hier na bescreuē vinderen vādē rē dat hi v. ouwe ma



rie hertoge harelō vā bourgō die enige dochter te wue nādē wels was inden iare M. ccc. en lxxvij en nabaer doot nam hi te wue blanche marie des hertogen galhaerō dochter vā meylanen iut iare M. ccc. xxv. en die staet sonder hunder.

¶ Van haere hertoge philippo enigen soen graue van holland scelant en here vā wūstanc die xvij. Darin capitel

**D**ie doer lichte en mogende vōst hertoge philippo ghestouē en begrāuē wēkende te haere sūne enige wraacht gesone gewōde gehūē en erfange bi erfliche successien herte

ge vā bourgō dien vā loerringen vā brabāt vā sūmburch vā lūre aburch grante vā bourgō dien vā artop vā vlaenderē palatin vā herengouwe vā hollant vā esclant vā namē here vā vūstanc vā mechelē en vā salus margrāue des heilige rīes en also hi grote sū wāre scat vā goue en siluer vā sinen vās genōmē hadde so cost hi int eerste iare sūre dominacien dat graefscap vā ferrentē gele gen inden landē vā el: aem byder stat vā bā: el opē en vā hertoge: egemone van oesterriche die d: se behoerde en also die verde vā sūne lādē gelegē was en konde hi d: niet wel bescreuē en bescreuē tegē andere pūen en heren sūne vādē de d: die wūloan vochtē en beroeft wā: d: hi d' hertoge harelō vōfse wāntet an sūne lādē geparlē en gelegē wā: hē was eerste tot enē



mine vā seker hertogin katherine coninc harelō dochter vā manche. d' staet iare. Dar na hi te wue hertoge harelō dochter vā bourgō genōst elizabeth daer hi niet meer kinē by en hadde dan en enge dochter gebeit maria. Als dese vrouwe elizabeth gesō: wā: en wā nam hi sūn derde wōst genōmt margarete hertoge rīfarrs dochter vā ior: hē

1 Anno Domini MCCCLXXII Wilhelmus Juliacensis cum parte de Bronchorst potenter venit in episcopatum Trajectensem et combussit Amerongen, Doerne, Zeyst et Bilt.

2 Eosem...tmporee Jacobus de Gaesbeeck cum Gelrensibus adunatis Trajectensibus intulit multa dampna: nam Gerlandiam (De Geer bij Jutfaas of Vreeland) et Bilt ante portas Trajectenses incendiis rapinis nemine resistente dampnavit.

3 Inden iare M.CCCC. ende LVII....so worden geordineert vander stede wegen van Haerlam, Claes van Yperen, burgemeester, ende GeHerrit van Noortwijk, scepen, ende Willem Paeds, secretaris der voors.stede, dat si souden trecken tot Amersfoort by den bisschop ...mitsdien hem te gwingen die excysen ende tollen te geven. Ende sittende op een wagen, comende bi Utrecht op die Bilt om te reysen na Amersfoort, sie so quam daer ghereden Walravn, die bastert des heren van Brederoede mit sinen reysighers; ende sloegen [hen] daer doot.

4 ...quam herte Anthonis, die bastert van Bourgondien, biscoops David broeder, mit M. Paerden int Sticht van Utrecht, om sinen broeder assistencie ende bystant te doen...quam met alle sijn volc op die Bilt, ene verbrande daer sommige husen.

5 Daer gevil een scarpe mangelinge ende scermutsinge want si worden van voren ende

achteren seer felliken an gevochten. Ennde scyeydeen hem van een, dene hier ende danderd dair lopende over dat velt. Wanttet lant ende twater al even hart bevroren was ende worden vervolgt tot aan die poorten vander stede. Dair bleven verslagen boven die M. burgers vander stadt, dwelke een groet commoci ende rumoir inder stadt maecte... ende dair wordter omtrent C. gevangen ende worden tot Amstelredamme gebrocht ende swaerlick rantsonneert ende ghescattet.

6 Als die biscoop aldus tot Amersfoort gevangens lach, testond besetten die steden van Hollant die sloten ende castelen van Abcoude ende Vredelant ende Cronenburch met veel soudenieren ende knechten...die steden van Hollant senden oec terstont notabele gedeputeerden tottten hetoge Maximiliaen, begerende dat hi in Hollant comen wilde, ende verlossen den here Davod biscoop van Utrecht, uuter vanghenissen, ende bedwinghen den Stichts van horen rebelheden, dwelck hi beloofde also te doen, ende sant groot volc van wapenene voerhenen.

Ende sette in sinen stede Phillips van Ravenstein... opten XVIII.dach van Junio quam hi mit XVI.M. man tot Outwijk int cloester buyten der stadt op die Bilt ende beleyde mit grotert moghentheit die stadt van Utrecht.

7 Int ier van XVC en V int beginsel waren die Gelressen gecomen tot Hilfersom in Goylant ende staken dat vier int dorp. Mer alsoe si al hoir



goet gevluht hadden ende dye mannen wech gelopen waren, so en bedreven si niet van vangen ende roven dat yet waerts was. Op dese tijt lach die hertoge van Gelre buten dye stat van Utrecht op die Bilt ende had omtrent IIM. knechten bi hem.

8 Int eynde van dit iaer quamen dye Ghelderschen voer Amsterdam, mit XIC man, ende brandden die scepen ende deden grote scade treckende die ene helft op die Bilt, danderd helft bleef int cloester teen Carthusener buten Utrecht. Die here van Wassenaer dit verhoende versaemde sekere hoofluyden...hebbende tsamen IIIIC knechten ende verdreef die Ghelderssen uut dat Carthuser cloeser...Dese veriaechde Ghelderssen versaemden hem mit die ander helft die op die Bilt lagen ende andere hlperen ende quamen opten heeyligen Kersdach smargens ende vingen den here van Wassenaer mit veel vanden sinen.

## SILHOUET

Wie weet meer van het silhouet van deze dominee Montijn? Dit silhouet hangt in de Oude School.



*J. G. Montijn*